

ДО 100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921)

УДК 94(477)«1917-1921»:655.41(100=161.2)

Тетяна Антонюк,

д-р історичних наук, завідувач відділу
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Українська революція 1917–1921 років у спогадах представників політичної еміграції

Проаналізовано мемуарні видання діаспори про революційні події в Україні 1917–1921 рр., які зберігаються у фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВЗУ ІК НБУВ). Встановлено, що мемуарні видання діаспори, присвячені національно-визвольній боротьбі українців у 1917–1921 рр., є важливою базою для подальшого висвітлення історії Української революції першої чверті ХХ ст., вони містять значний фактологічний матеріал, що дає змогу глибше зануритися у перебіг революційних подій, встановити нові імена борців за українську державність.

К л ю ч о в і с л о в а: відділ зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Українська революція 1917–1921 рр., мемуарні книжкові видання діаспори, політична еміграція.

Дослідження Української революції 1917–1921 рр. стали можливими із здобуттям незалежності України. Вони значно активізувалися в роки відзначення ювілейних дат, пов'язаних з цією подією. Важливим інформаційним ресурсом для всебічного дослідження революційних подій 1917–1921 рр. є фонд відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, який містить значну кількість документів, присвячених боротьбі за українську державність. Це книги, статті в періодичних виданнях, видані в різні роки в різних країнах світу. Серед масиву документів відділу зарубіжної україніки НБУВ помітне місце належить авторам, які були воїнами різних рангів українських армій, або працювали в українських урядах і безпосередньо творили українську державність. Мемуарні видання, присвячені революційним подіям в Україні 1917–1921 рр., розкривають як подію загалом, так і окремі епізоди революції в різних місцевостях України, висвітлюють ці події через біографії визначних діячів революційної епохи, які виступали провідниками національно-визвольної боротьби за вільну Україну.

Метою дослідження є аналіз мемуарних видань фонду ВЗУ ІК НБУВ, присвячених Українській революції 1917–1921 рр., які є важливим джерелом інформації, що виходить від безпосередніх учасників і сучасників тих подій і дає реальне уявлення про атмосферу боротьби українців за власну державу.

Спогади про Українську революцію 1917–1921 рр. є важливим джерелом її осягнення, оскільки вели-

ка частина документів буремних років не збереглася, безслідно зникла, як у випадку з документами Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) [5, с. 6]. Більшість авторів не мали наміру ані прославляти українських провідників і учасників цих подій, ані кидати тінь на протилежну сторону. Будучи очевидцями і учасниками революційних процесів, вони описують їх як бачені і пережиті факти, що відбулися. Спогади, на нашу думку, мають як історіографічну цінність, так і велике виховне значення, зокрема коли йдеться про молоде покоління. Аналіз, пропаганда цього ресурсу сприятиме подальшому поглибленому дослідженню важливої події вітчизняної історії, відродженню історичної пам'яті, зміцненню національної єдності нашого народу як умови модернізації і поступу України.

Насамперед, серед спогадів варто виокремити книгу Віктора Андрієвського «3 минулого (1917 рік на Полтавщині)», що побачила світ 1921 р. у Нью-Йорку у видавництві «Говерла». Автор з кінця 1917-го і до квітня 1918 р. був комісаром освіти УНР у Полтавській губернії, головував на Всеукраїнському з'їзді делегатів-освітян з Полтавщини, брав безпосередню участь у революційних подіях. Він відтворює події, що розгорталися у 1917 р. в Україні і, зокрема, на Полтавщині, висвітлює період Української революції, коли революційні сили України намагалися створити демократичну модель національної державності, і з'ясовує причини, чому цю модель не вдалося створити.

Згадуючи першу українсько-більшовицьку війну, В. Андрієвський зазначає, що «перша українсько-московська війна в листопаді – грудні 1917 р. виявила істинну «демократію» московських советів». Але навіть під час офіційної війни найзавзятіші українці-соціалісти з Центральної Ради не переставали вести енергійну пропаганду за порозуміння й поступки тоді вже явно московським, а не українським більшовикам – своїм прямим ворогам [1, с. 5, 8, 13].

Велику увагу автор приділяє політичній ситуації в тогочасній Україні. Він говорить, що з українських соціалістів початок революції застав організованими лише соціал-демократів, соціалісти-революціонери організовувалися пізніше і головну свою увагу звернули на селянство. Українським соціал-демократам на перешкоді стояли московські соціал-демократи обох фракцій: як «Большевики», так і «Меншовики» [1, с. 13–14].

У той час повсюдно створювалися солдатські організації, у Полтаві це була військова «Українська Громада», яка цілком підтримувала Центральну Раду. Автор з гіркотою пише, що українська демократія в особі Центральної Ради не мала ні поважної сили, ані організації, їй симпатизували всі вороги більшовиків через те, що вона була також їх противником [1, с. 19, 29].

Більшовики вели відверту агітацію, друкували свої відозви й інформації про вражаючі перемоги, а проти них не можна було випустити ні одного друкованого слова. В. Андрієвський зазначає: «Як мало сили не було у советів – у українців її було ще менше. Совети розпоряджалися бодай одинокою зброєю – агітацією, якою вони розкладали ряди противників. Українці й того не мали» [1, с. 66].

Нерішучість Центральної Ради призвела до того, що вже 7 січня 1918 р. Полтава вітала у себе «товарища Муравйова», який взяв місто без боротьби завдяки місцевим більшовикам. По Різдвяних святах на базарах і окраїнах міста появилися матроси з Харкова. Вони відверто проповідували, що в погромах і безладді винна українська влада [1, с. 78–79].

Більшовики почали переслідування всіх, хто був налаштований патріотично і обстоював інтереси українства. «...Трусилі і шукали, – пише автор, – щоб арештувати, тільки українців, і притому соціалістів – з не соціалістів та честь належала мені самому». «...Прибувший на чолі «красної армії» товариш Муравйов» ... одразу наложив на Полтаву контрибуцію в три мільйони рублів. На скликаному ним зібранні полтавських урядовців він заявив, що ніякого «саботажа», ніякої зради з

їх боку проти революції і пролетаріату – він ні в яким разі не попустить. Винуватців чекав негайний розстріл. Більшовики, що поприходили з фронту, роз'яснили, що «Центральна Рада то є все поміщики і контрреволюціонери» [1, с. 85, 90, 97].

В. Андрієвський характеризує Центральну Раду як занадто м'яку і делікатну, порівняно з більшовиками. «Виступи проти самостійників влітку 1917 р. С. Петлюри, М. Ковалевського і клятви Винниченка, що він насамперед соціаліст, а тоді вже українець, підтверджували мені, що й тепер настрої української соціалістичної демократії, яку представляла собою Центральна Рада, не змінився в тім напрямку» [1, с. 98, 101, 110]. Йому не подобається склад Центральної Ради: «Крім М. Грушевського (ще не українського есера), С. Єфремова, І. М. Стешенка – решта були анальфabetи під кожним оглядом, а не тільки в політиці. Ще добре коли студенти першого курсу як В. Винниченко та М. Ковалевський, а то бухгалтери, кооператори, «знані громадські діячі», і просто люде «неопредельонних» занять, – здебільшого «ура-соціалісти» з переконання і демагоги фаху. Рівень моральний та інтелектуальний простих рядових її членів знав хоча би на зразках полтавських депутатів. Ні сама Центральна Рада, а ні її генеральні секретарі не стояли на належній висоті, щоб їм взагалі можна було довірити якусь поважну справу» [1, с. 115].

Ще більш критично він характеризує більшовицьку владу. «Теперішня російська соціалістична держава довела мені наочно, що форми експлуатації при соціалістичнім ладі є найтяжчі: вони нічим не відрізняються від найгрубішої, найпримітивнішої експлуатації – звичайного рабства з часів єгипетських фараонів, або азійських халіфів. ...головні кадри соціалістичної советської армії складаються з випущених на волю карних злочинців, як і багато навіть вищих урядовців соціалістичної російської держави. ... ідеалом кожного безземельного українського селянина було як раз стати «куркулем», а соціалізм на практиці переводив «куркуля» на безземельного селянина» [1, с. 123–127].

Різницю між московськими більшовиками й українськими соціалістами з Центральної Ради автор вбачає в тому, що «перші грабуючи на експорт взагалі не мають чого тратити, тому й дозволяють своїм прихильникам грабувати на Україні безоглядно, без ніяких обмежень і перепон. В тім полягає їхня сила супроти Центральної Ради – вони мають за собою широкі маси. Другі – українські

соціалісти, грабуючи для внутрішнього вжитку, хочуть внести порядок і систему в самий грабіж. – В тім полягає їхня слабкість супроти московських більшовиків – вони не мають за собою «широких мас», бо їхня система покривається більшовицькою не тільки цілком, але ще з надвишкою» [1, с. 129–130].

Критикуючи Центральну Раду, автор все-таки є її прихильником. «Центральна Рада в кожнім разі є організація українська, хоть як мало національна, але ж все таки не явно ворожа Україні – московська. ...Саме життя заставить її стати на національний, безоглядно національний і навіть державний шлях будівництва. ...Справжня і суворі історична дійсність розіб'є фантастичні ілюзії вселюдського, а тим більше московського братства: під натиском подій вона сама переродиться на якийсь комітет національної оборони і знайде собі свого Наполеона, Богдана Хмельницького, або Гарібальді» [1, с. 114].

В. Андрієвський зауважує, що боротися проти неї можна буде лише тоді, коли вона не матиме зовнішнього фронту, до того ж часу будь-яку внутрішню боротьбу на Україні він вважає за зраду не Центральній Раді, а цілій Україні [1, с. 132].

Автор усвідомлює трагізм ситуації, в якій опинився український народ в ті буремні роки. Водночас він вірить у його майбутню перемогу. Свою працю він завершує цитатою з «Історії Русів» Г. Кониського: «Взищеться кров народу нашого, пролітая великими потоками за те тільки, що шукав він волі на власній землі і мав втім замисли всій людскости природні!» [1, с. 209].

Спогади В. Андрієвського змушують задумуватися над ситуацією, що склалася в сучасній Україні: анексія і окупація Росією українських територій нагадує події сторічної давнини. Вони спонукають до глибшого осягнення проблем ролі мас і провідної верстви в історії, необхідності налагодження ефективних механізмів ведення гуманітарної політики та інформаційної війни в умовах революційної боротьби і державного будівництва, нарощування військової могутності та важливості міжнародної підтримки для збереження державності.

Старшина Армії УНР, член Ради Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка Юрій Артюшенко залишив своїм сучасникам і нащадкам книгу «Події і люди на моєму шляху боротьби за Державу 1917–1966», видану у Чикаго 1966 р. Автор характеризує свій твір як «найкоротший фільм свого дорослого життєвого шляху – шляху

послідовної й невпинної боротьби за українську суверенну державу» ...«Я намагався дати стислу і найлегше сприйнятну для читача цілість наших новітніх змагань за національну суверенну Україну, суцільність і безперервність державницької дії». Очевидець революційних подій наголошує на складних обставинах, в яких український народ обстоював свою державність, прагнув зреалізувати різні її моделі, жодна з яких, на жаль, не стала реальністю через цілу низку об'єктивних і суб'єктивних причин.

Ю. Артюшенко у своїй праці зупиняється на всіх важливих подіях того часу: створенні Української Центральної Ради на чолі з професором М. Грушевським, Конгресі поневолених народів у Києві, заснуванні філії Українського військового клубу ім. Павла Полуботка в Житомирі, організації військових і селянських з'їздів, в яких брали участь тисячі делегатів [2, с. 16–17].

Під час Першої світової війни і революційних подій, які розгорнулися на теренах обох імперій, у складі яких перебували українці, важливим завданням для народу було сформуванню власну армію. Як відомо, боєздатними були тільки ті частини, де більшість становили українці, бо вони не тільки були пройняті національно-визвольною ідеєю, а й уже носили у своїй підсвідомості українську історичну місію. З цим погоджувався і генерал О. Брусилов, відзначаючи вищість українців-воїнів [2, с. 20]. Але уряд О. Керенського, зазначає автор, щоб не допустити формування української регулярної армії, вдавався до тактики зволікання часу, хоч і бачив, що тільки українці є боєздатними. «Він, застосовуючи тактику політичних торгів, старався в між часі кожен нову наростаючу українську збройну одиницю ізолювати від Центральної Ради й розтопити її в російській армії, хоч знав, що там вона здеморалізується і втратить боєздатність на шкоду самому ж уряду Керенського». Російський Тимчасовий Уряд не хотів допустити проведення Українських військових з'їздів, не то що формування української армії [2, с. 21, 24].

Незважаючи на всі перешкоди і заборони, «ядро українського вояцтва завдяки здоровому інстинкту перемогло всі відцентрові сили й покликало до життя Український військовий генеральний комітет, якому було доручено проводити «українізацію армії, не порушуючи боєздатності фронту» [2, с. 22, 25].

Роздумуючи над подіями державно-збройного періоду, Ю. Артюшенко дає їм особисту оцінку:

«Коли говорити про невдачі, то їх треба приписати: зовнішнім переважаючим нас силам, – безпосередньо зацікавленим багатствами українських земель, а то в першу чергу сусідам, що не дали сформуватися українській державі; національно-державній незрілості і то не тільки широких мас, але й провідної верстви українського народу; браку інтелектуальних і технічних кадрів... Становище українського народу в 1917–1921 рр. було далеко складнішим і тяжчим, ніж воно було в часі II-ої світової війни, бо по 20-ох революційних роках український народ поглибив свою національну свідомість і придбав певну кількість потрібних фахових кадрів на всіх відтинках українського життя; ... у зовнішніх невдачах ми теж у великій мірі самі винні, бо ж не мали своєї власнопідметної концепції стосунку – ні щодо сумежної з нами Європи, ні щодо сумежної з нами Азії, хоч геополітично Україна й лежить на грані тих двох світів у центрі суходолу Старого світу» [2, с. 75].

Із внутрішніх слабостей українців у революційний період автор виокремлює оті раптові, неприродні перевороти, чужі українському духові, які нараз стрясають і руйнують основи державних народів і тому не диво, що вони й для нас були одною з причин невдач. Також до причин невдач треба віднести й недостатнє число наших провідних сил, які до того ще й розпоршилися із-за внутрішніх політичних спорів і поглибили розклад нашої провідної верстви» [2, с. 76].

Отже, на думку Ю. Артюшенка, державно-збройні змагання з погляду їх історичного значення, окрім зовнішніх і внутрішніх несприятливих обставин, окрім низької національно-державної зрілості частини провідної верстви й мас, були для українців великим початком нової епохи, в якій національно-державні традиції революційної доби стали основою неперервності історичної національно-державної ідеї й національно-державного життя.

Член Українського військового генерального комітету, Товариш секретаря військових справ у часи Української Центральної Ради Володимир Кедровський у своїх спогадах «1917 рік» розкриває умови, в яких довелося працювати будівничим Української армії. Його розповідь ґрунтується на особистих враженнях, спогадах, а також на документах того часу, які автор зберіг, або зібрав поза межами України [3, с. 10]. «Не старався я писати критичної історії доби кривавої боротьби, бо думаю, що жоден активний учасник не може бути добрим критиком в оцінці подій, які він

пережив, в яких він сам був подекуди співтворцем. Я старався передати, так би мовити літописно ту добу, але не робив того як сторонній глядач, а як активний робітник, бо сама від себе відмовитися людина не може. Старався я переказати тодішні думки, пляни, або ідеологічні обґрунтування тої чи іншої акції, а також тогочасну оцінку певних явищ, які тоді були у мене, чи в оточення» [3, с. 11–12].

В. Кедровський намагається дати відповідь на основні питання: чому Центральна Рада не змогла створити регулярної української армії і чому не було проголошено самостійності України в початках революції 1917 р. [3, с. 13].

Автор пише, що з першого дня революції «агенти московської контрреволюції працювали скрізь на Україні в різних офіційних установах і сміло, відверто вели боротьбу з українством, а тим і з самою революцією «во імя недопущенія разрушенія єдинства великої Росії». Під таким гаслом вони могли розвинути свою діяльність в Україні у всій ширині цілком легально, бо російська демократія, російські революційні партії, в чиїх руках находилась доля революції, теж вели не менше безпощадну боротьбу з усіма «сепаратистичними тенденціями» [3, с. 141].

Аналізуючи діяльність Генерального військового комітету, В. Кедровський наголошує, що цей орган працював у дуже складних обставинах. Українські національні сили, на які він спирався в боротьбі проти незмірно міцніших ворогів, що боролися з «сепаратизмом», були дуже слабкі. Комітет не дав себе спровокувати й дійшов до того часу, коли перетворився у військове міністерство та Генеральний і Головний штаби української армії. Автор вважає, що це стало можливим завдяки умілій та обережній, і водночас, послідовній тактиці, яку провадив його голова С. Петлюра, котрий увесь час був душею й мотором українського військового руху. Російська влада вважала членів Генерального комітету дезертирами з російської армії тому жодного утримання з російських державних коштів, як то було для членів загально-російських організацій, вони не отримували. Не дивлячись на важкі, іноді трагічні, умови праці й боротьби, ні на одну мить, ні в одного члена Генерального комітету тоді не виникало сумніву в кінцевій своїй перемозі. [3, с. 156–157].

Згадуючи роботу з'їзду народів колишньої Російської імперії у Києві 21–28 вересня 1917 р., автор пише: «Скликана його Центральна Рада, ви-

конуючи постанову Квітневого Українського Національного Конгресу. ...Увесь з'їзд пройшов під гаслом перебудови колишньої царської імперії на федерацію колишніх поневолених народів з рівними правами для московського народу. Навіть представники козаків гаряче підтримували ідею федерації. ...Тимчасовий Уряд і вся російська демократія, не говорячи вже про реакцію, стрінула вороже як самий З'їзд Народів у Києві, так само й ідею перетворення колишньої царської імперії в справжню федерацію народів, базовану на признанню рівноправності всіх народів, разом з московським, й сформування федерації на підставах свобідного договору між вільними національними державами» [3, с. 512–515].

Спогади В. Кедровського читаються з інтересом, захоплюють детальним описом настроїв різних верств українського населення, суспільної атмосфери загалом, формують у читача цілісну картину революційної доби, дають розуміння її як надскладної.

Учасник революції 1917–1921 рр., член почергово трьох українських компартій — КП(б)У, УКП («боротьбистів») і УКП («укапістів») Іван Майстренко у книзі «Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні» аналізує революційну добу (1917–1921 рр.), розкриває долі людей – учасників і сучасників тих подій [9]. Спогади І. Майстренка – вагомий внесок в українську історичну пам'ять саме тому, що в них він описав, хоч і частково, місце і роль молодшого покоління українців у революційно-визвольній боротьбі.

За своє революційне життя І. Майстренко підтримував різні течії націонал-комунізму. На початку революції 1917 р., як виходець із полтавського села, належав до найчисленнішої тоді селянської Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Потім він перейшов до табору боротьбистів, до лівої течії УПСР, яка в 1919 р. трансформувалася в Українську комуністичну партію (боротьбистів) (УКП(б)). Внаслідок влиття УКП(б) в Комуністичну партію (більшовиків) України (КП(б)У) автор спогадів опиняється вперше в лавах більшовицької партії. Розчарувавшись у великодержавній російській політиці більшовиків, І. Майстренко виходить з КП(б)У і вступає до самостійницької Української комуністичної партії (УКП). Коли під тиском ГПУ і Комінтерну УКП змушена була в 1925 р. ліквідуватися і влитися в КП(б)У, він вдруге стає членом КП(б)У. У 1935 р. за активну участь у українізації

його ув'язнюють і відправляють до ГУЛАГу, де він перебував до 1940 р.

Наполегливі пошуки І. Майстренка шляхів розв'язання національного і соціального питання в складній революційній динаміці, на жаль, не увінчалися успіхом. Його поразка у цьому сенсі – це не тільки особиста трагедія, це трагедія Української революції загалом. Проте, на відміну від більшості репресованих українських (і неукраїнських) соціалістів, І. Майстренко не вважав себе жертвою соціалізму. Він доводив, що сталінський режим є зрадником соціалізму, організатором нового експлуататорського устрою, нового національного поневолення неросійських народів [9, с. IX–XI].

Книга «Україна під большевиками (1919–1939) (Спроба історичної студії)» Євгена Пастернака розкриває конфлікт між Сходом і Заходом, поміж комунізмом і капіталізмом, тоталітаризмом і демократією. Автор детально аналізує організацію влади більшовиків в Україні. Його вражає брак «тягlosti советської влади в Україні, якщо вже вважати її «українською» тільки тому, що вона, ця влада урядувала на українських землях [15, с. 43–44]. Показано місце і роль українських політичних партій в системі влади більшовиків, зацентровано увагу на факті співпраці укапістів і боротьбистів з більшовицькою владою в Україні у 20-х роках ХХ ст. Пастернак наголошує, що їхня співпраця і пізніше знищення дає незаперечні докази того, що жодний компроміс з більшовицькою системою і ідеологією, а тим більше і опозиція в середині партії, неможливі [15, с. 61].

Український політичний і державний діяч, керівник уряду Української Народної Республіки періоду Директорії (від серпня 1919-го до травня 1920 р.) Ісаак Мазепа у книзі «Огнева проба: українська політика й стратегія в добу Зимового походу 1919–1920» виокремлює обставини, в яких було почато й закінчено Зимовий похід Української армії. На його переконання, вони «освітлені в нашій літературі більше з боку воєнної історії, менше взято на увагу тодішню політичну ситуацію». Свою працю автор вважає цінною саме тим, що в ній спокійно й безсторонньо висвітлюються ті події, які становлять зміст Української революції 1917–1921 рр. [7].

І. Мазепа висвітлює події, які сталися перед Зимовим походом: «В листопаді 1919 року Начальна Команда Української Галицької Армії підписала, тайно від армії Наддніпрянської, договір з армією російських монархістів – (Денікіна) про перехід

УГА під владу Денікіна. Наслідком цього дві братні українські армії, Наддніпрянська й Галицька, після кількомісячної боротьби об'єднаним фронтом, врешті, пішли різними шляхами. Галицька армія на підставі договору з Денікіном перестала бути активною, а тоді Наддніпрянська армія мусіла спішно відступати з району Жмеринка – Могилів в напрямі на Проскурів – Старо-Константинів, шукаючи порятунку від ворога власними силами. Сепаратний договір Галицького командування з Денікіном не був тільки наслідком дуже важкого матеріального й санітарного стану УГА (Наддніпрянська армія не була в кращому стані), але був у першу чергу виразом певної політичної орієнтації деяких провідників УГА й Галицького уряду (диктатор Петрушевич)» [7, с. 5].

За словами І. Мазепи, Уряд Наддніпрянської України схилився до думки, що треба використати всі можливості для того, щоб забезпечити українському народові свою державну незалежність хоча б на частині соборної України, бо цим давалася певна підстава для майбутньої боротьби за здійснення національного ідеалу у всій його широті. Він вірив, що нещасливі події 1919–1920-го й пізніших років все-таки залишать свій слід в пам'яті українського народу. «Доба краевого партикуляризму відійшла – я в цьому певен – навіки з українського політичного життя й ніколи не вернеться. Всіх нас об'єднує національний ідеал, і ніякі сили світу не можуть роз'єднати й розбити «думи і волі єдиної», що утворилася в нашій народі після трагічних подій 1919–20 року» [7, с. 6].

В іншій своїй книзі «Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань У. Н. Р.» І. Мазепа описує останній етап визвольних змагань українців, а саме, підписання Варшавського договору і зустріч автора з С. Петлюрою в Могилеві, події, що спричинили зміну уряду у Вінниці, кінець польсько-московської війни і перемир'я в Ризі, ситуацію в Україні в другій половині 1920 р. Автор показує діяльність українських визвольних сил еміграції з листопада 1920-го по листопад 1921 р., коли робилися спроби реорганізувати провід УНР. І. Мазепа вказує на численні недоліки, яких не вдалося уникнути в організаційних і політичних питаннях. Разом з тим він бачить і здобутки, яких набув наш народ у боротьбі за незалежність. Прийшовши в революцію зденационалізованими, без провідної верстви, українці втратили державність. І цей урок варто враховувати, окреслюючи завдання на перспективу. Провідну роль у революційному русі, на

думку автора, відіграли соціалістичні партії, особлива їх заслуга у політичному та національному прозрінні мас [8, с. 113].

І. Мазепа вирізняє дві головні доби революції 1917–1921 рр.: добу добільшовицької окупації України і добу під пануванням більшовиків. Він акцентує увагу на тому, що до появи більшовиків, внутрішні суперечності в українському громадянстві не були такими помітними. Навпаки, домінувала спільна радість з приводу проголошення національної і політичної волі. Але семимісячне панування російської реакції на Україні за Гетьмана Скоропадського сприяло поширенню більшовицьких симпатій серед громадянства. Московським більшовикам вдалося посіяти серед українського селянства і робітництва несприйняття не тільки реакційної політики гетьманського уряду, а й українського національного руху взагалі. Роз'єднання українських національних сил у більшовицьку добу революції наростало як на рівні народних мас, так і у самому провіді української визвольної боротьби [8, с. 114–115].

Автор дослідження багато уваги приділяє С. Петлюрі як політичному і національному провідникові. В очах автора, С. Петлюра – історична особистість, котра вирізнялася глибокою вірою в українську справу, доклалася до створення армії України. У добу найбільшого політичного хаосу в Україні, на початку 1919 р., він залишався лідером нації, вів непримиренну боротьбу з московськими окупантами. Найбільшою заслугою С. Петлюри І. Мазепа вважає порятунок українського фронту проти більшовизму від остаточного розкладу й розпорошення. Його зусилля не пропали марно, подальша боротьба української армії та праця уряду УНР поглибили національну самосвідомість українських народних мас, зміцнили в народі волю і прагнення до незалежної державності.

На переконання дослідника, українська визвольна боротьба часів Української революції зробила більше, ніж увесь наш попередній рух за ціле століття [8, с. 119].

Український журналіст, офіцер австро-угорської армії, сотник колишньої австрійської армії і Української Галицької Армії (УГА) Олексій Кузьма у своїй ґрунтовній праці «Листопадові дні 1918 р. Із шкідцями» аналізує революційні події у Західній Україні [5]. Автор пише: «Львівська кампанія тривала повні три тижні і не тільки була багата боєвими епізодами, але й визначалася живою державно-творчою акцією, охоплюючи цілий край, а

навіть переходячи поза його кордони. Наслідок такий, що для українського громадянства не відомий повний образ львівської кампанії. Не знають його навіть колишні активні учасники, що виступаючи на відокремлених становищах, не були свідками подій на інших місцях. Заходила небезпека, що з часом наша боротьба за Львів буде відома тільки з чужих джерел і наших устних переказів, які все більше відбігатимуть від історичної правди» [5, с. 5].

О. Кузьма вважає, що його «праця усуває... прогалину в наших літописних публікаціях». Автор ставить перед собою завдання «подати повну історію нашої львівської кампанії, беручи під увагу також її генетичний підклад». Його дослідження ґрунтується на документах головної команди УГА, які завдяки щасливим обставинам потрапили до рук автора. О. Кузьма використав усю літературу, українську і польську, що з'явилася у зв'язку з цими подіями, а також рукописні й усні повідомлення учасників й очевидців. Велику роль у висвітленні революційних подій в Україні у даному виданні відведено власним переживанням і спостереженням автора. Що важливо, у книзі подано карто-схеми боїв УГА з польськими збройними силами [5].

У спогадах П. Олійника «Листопадовий зрив: повстання Української Держави на західних землях в Листопаді 1918 р.» йдеться про організацію збройних сил українства на західноукраїнських землях і боротьбу за українську державність в південно-західній Україні. «Вже в перших днях світової війни почали українці галицької Волості організувати свою збройну силу: мало чисельний з початку легіон Українських Січових стрільців мав стати зав'язком армії в боротьбі за визволення України» [11, с. 3–4].

Автор аналізує військову організацію і підготовку повстання на західних землях у 1918 р., описує перебіг політичних і військових подій у регіоні. Зокрема, зазначається, що в першій половині вересня 1918 р. серед українських військових старшин виникає група, яка творить таємну Українську Військову Організацію. До складу першого гуртка-проводу входили: «пор. Іван Рудницький, чет. Караван, хор. Ватран, хор. Бараник, і чотар Л. Огоновський. Почав він свою працю від пропаганди української справи серед українців у військових частинах міста Львова й організації українського вояцтва в одну тайну військову організацію під одною командою, якою наразі був він сам» [11, с. 5–6].

У другій половині вересня 1918 р. цей гурток трансформувався у Центральний Військовий Комітет, а до його складу ввійшли «старшини У.С.С. (Українських січових стрільців. – Т. А.) пор. Др. Володимир Старосольський, сот. Др. Никифор Гірняк і пор. Бабяк. Комітет співпрацював із цивільною політичною організацією. ...Почав планову працю та поширив терен своєї діяльності, організуючи Українську Збройну Силу не тільки серед австрійських частин в краю, але й поза границями» [11, с. 6].

У книзі проаналізовано процес творення ліберально-демократичної моделі державності на західноукраїнських землях. Хоча у Львові йшли завзяті бої, проте, на думку автора, не було застою в інших ділянках. Нова українська влада переймалася проблемами організації харчового постачання населення, створювалися в краї українські повітові комісаріати з господарськими, харчовими, шкільними та іншими відділами, які тут же приступали до праці. Створювалася українська міліція, яка забезпечувала кожному спокій та охорону життя і майна. Найвищою верховною владою була спочатку Українська Національна Рада, що зосередила в своїх руках всю повноту законотворчої та виконавчої влади. 9 листопада 1918 р. утворено «вже правильний уряд, з точно определеними завданнями й компетенціями. Був це т. зв. «Тимчасовий Державний Секретаріат», що перебрав всю виконну владу; Українська Центральна Рада затримала на дальше законотатну й контрольну владу». Зразу ж постало питання про фактичну злуку Галичини з центральними землями, чого гаряче домагалася Українська армія [11, с. 13–14]. 13 листопада Національна Рада затвердила випрацьований Державним Секретаріатом «Тимчасовий Основний Закон про державно-правну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії» – перший основний закон, який ухвалила законотворча українська влада на західних землях. Продовжувалося формування Української армії – найважливішої справи в тих обставинах. Державний Секретаріат розпорядився поділити територію Галичини на три області: Львівську, Станіславську і Тернопільську, які в свою чергу поділялися на 12 військових округів. [11, с. 15–16].

Автор описує бої за Львів упродовж трьох тижнів і відступ зі львівських позицій. «Чин стихійного державного змагання, констатується у висновках, – було справою всіх верстов продовж довгих поколінь. ...Світова війна й розпад Австрії

це вже був тільки безпосередній товчок, що замінив те бажання поколінь у завершуючий творчий реальний чин» [11, с. 19–20].

Цінними для осягнення національно-визвольних змагань українства першої чверті ХХ ст. є спогади Олександра Лотоцького, члена Товариства Українських Поступовців, у 1917 р. одного з організаторів Української Національної Ради у Петрограді, генерального писаря Генерального Секретаріату України. Його праця «Симон Петлюра як політик і державний муж» була видана у 1951 р. на вшанування 25-ї річниці смерті Симона Петлюри [6]. Автор відібрав з численних матеріалів, – промов, документів, статей і листів Петлюри – найважливіші думки Головного Отамана стосовно українських державних справ, визвольної політики. У спогадах С. Петлюра постає як «все-національний символ ідеї визволення України й ідеї збройної боротьби проти московського наїзду на Україну. Він віддається з усією енергією організації українських військових частин, згромаджує українські військові елементи, скликає українські військові з'їзди і переводить військову адміністрацію, а головне – вдихає патріотичний дух в українські військові маси та витворює з них кадри майбутньої армії. В тих обставинах, коли давав уже себе знати розвал російської армії, коли російський тимчасовий уряд ставив найбільші перешкоди для організації українського війська, пристаючи швидше на розвал війська, ніж на його українізацію, – в таких обставинах це була велетенська робота» [6, с. 7–10].

Ідея української державної незалежності проймає весь національно-громадський світогляд С. Петлюри. Це альфа і омега його теоретичних міркувань і практичних змагань. З цієї ідеї він завжди в усіх справах виходив і до неї зводилась вся його діяльність. Основи української державної незалежності він вбачав у свідомості нації, що стала спадщиною традиції минулого, як і в реальних потребах сучасного життя українського народу [6, с. 14–15].

У питаннях міжнародного порядку С. Петлюра надавав перевагу творенню блоку держав, зв'язаних з балтійсько-чорноморським басейном [6, с. 26]. Засаднича думка С. Петлюри у військовій справі зводилася до того, що нація свідомо повинна перейнятися необхідністю оборони Батьківщини і завжди бути готовою до тієї оборони [6, с. 30]. «Ціна крові й жертв, що ними купується мир і добробут нації, завжди буде меншою, коли раніш думають про відповідальну роллю війська» [6, с. 31].

Автор книги зазначає, що, на переконання С. Петлюри, Уряд УНР мав існувати і після поразки визвольних змагань. Він повинен діяти на чужині. До самої смерті С. Петлюра залишався ідейним провідником та організатором українського життя на еміграції. Завдання еміграції він вбачав «в дбайливому плеканні державних традицій, здобутих під час кривавої боротьби, в утворенні та розвитку культурних цінностей, потрібних для нашого всебічного звільнення, і в широко закресній програмно-інформаційній роботі...» [6, с. 59–60].

Цікавий конспект споминів з Української революції подає і доктор Осип Назарук, який був активним учасником революційних подій, займаючи різні посади і виконуючи важливі функції в ЗУНР та УНР [10]. Свою книгу «Рік на Великій Україні» він розпочинає спогадами про зустріч з Гетьманом України П. Скоропадським 5 листопада 1918 р. Автор ділиться своїми враженнями від зустрічей з С. Коновальцем, В. Винниченком, А. Мельником та іншими діячами революційної доби, роздумує над важливими питаннями будівництва Української держави [10, с. 5–7].

О. Назарук детально описує підготовку повстання проти Гетьмана Скоропадського, переговори, які велися з німцями, переворот у Білій Церкві 16 листопада 1918 р. і осаду Києва Січовими Стрільцями під керівництвом підполковника А. Мельника. На думку дослідника, Директорія, яка прагнула здобути Київ, мала дуже мало вишколених військ: крім доброго полку Січових Стрільців ще дві невеличкі формації воїнів з Наддніпрянської України. Головну силу Директорії становило народне повстання, яке, як пише автор, могло розвиватися тільки за умови швидкого здобуття Києва. Якщо ж цього не зробити, то селянство важко було утримати. Саме повстання бачиться О. Назаруку могутнім, просто імпозантним. «Піднімалася стихійна мобілізація, в якій чути було навіть проблески національного почування, які спочатку були негативні, звернені проти німців, але згодом почали набирати позитивного змісту» [10, с. 24].

О. Назарук робить висновок, що в ті революційні дні просте селянство Великої України представлялося йому більш войовничим, ніж галицьке. Але старшини і підстаршини на загал були без ініціативи, взяти хоча б способи видавання наказів. Найгірше було з озброєнням цих мас. Магазини зброї й амуніції перебували, переважно, під сторожею німецьких залог [10, с. 27].

Автор констатує: коли німці почали опиратися походів Директорії на Київ, її боротьба стала ще

більше популярною серед народу [10, с. 55]. Описуючи вінницький період Директорії, дослідник відзначає, що в цей час зміцніли зв'язки з Галичиною, значно зріс авторитет Директорії, але з часом почалися сильні непорозуміння між німецькими й українськими військами [10, с. 68–69]. Поступово налагоджувалася українська адміністрація і вона б зовсім правильно функціонувала, якби уряд затримався довше на одному місці [10, с. 75].

О. Назарук детально описує відступ Директорії з Києва, оборону позицій Січовими Стрільцями й залишками наддніпрянських військ Директорії 14 грудня 1918 р. «Страшне було не так це винищення наших найкращих сил, як обставини, які товаришили йому: розагітовані більшовиками селяне почали уважати Січових Стрільців «панським» військом, яке бореться в інтересі поміщиків! Раненим Січовикам, які доволіклися до селянських хат, навіть води не хотіли подати... Словом, те що робили польські селяне з польськими повстанцями в 1830 і 1863 – повторялося й тут з нашими ідеалістами, тільки в далеко більших розмірах. А большевики також не щадили Січових Стрільців» [10, с. 141–142].

Директорія знову опинилася у Вінниці. Тягнулися безперспективні переговори з Антантою. Відбулася евакуація з Вінниці, уряд втік на Волинь. Сам автор опинився у Кременці. У березні 1919 р. О. Назарук підписав разом з отаманами Є. Коновальцем і А. Мельником іменем Стрільцької Ради голосну «Деклярацію Січових Стрільців», яка викликала багато шуму, але захистила січовиків від ворожого ставлення до них селянства [10, с. 149].

Належне місце у спогадах посідають події боротьби за Україну у 1919 р., відступ українських сил під тиском більшовиків.

Автор у всіх деталях описує засідання Стрільцької Ради, яке відбулося 22 червня 1919 р. в містечку Чорний Острів, візити С. Петлюри до Є. Петрушевича із проханням про допомогу проти більшовиків, зміну кабінету Директорії, Кам'янецький період, залишення Галицькою армією Галичини 16 липня 1919 р. і перехід Збруча [10, с. 171, 183–187].

О. Назарук характеризує обидва уряди, їх представників, говорить про складність і непрозорість наддніпрянської влади, про низький рівень політичної свідомості народних мас, порівняно з Галичиною, оцінює роботу двох основних політичних партій, які долучилися до влади в період Директорії: соціал-демократичної і партії соціалістів-революціонерів. Порівнює сили обох

урядів і приходять до висновку, що Наддніпрянський уряд був краще фінансований і міг більше коштів виділяти на пропаганду, в той час як Галицький уряд мав у десять разів кращу мілітарну силу. Характеризуючи армії, адміністрації, партії обох урядів, їх зовнішню і внутрішню політику, О. Назарук симпатизує Диктатурі Є. Петрушевича, вважає, що у Галичині було більше порядку, відповідальності, патріотизму і демократії [10, с. 195–231].

Автор розробив план порятунку ситуації розколу і запропонував діяти шляхом налагодження тісного контакту між радикальною партією Галичини і партією соціалістів-революціонерів Наддніпрянщини. Але вже 12 вересня 1919 р., після з'їзду есерівського ЦК у Вінниці, делегати від радикальної партії повідомили про розкол у партії есерів, що відбувся через різне розуміння основних положень програми [10, с. 231–237].

Видання містить план спільної місії представників обох армій до Денікіна. Хоча Добровольча армія не хотіла говорити з місією С. Петлюри. Наддніпрянці ж звинуватили у зраді західняків. 9 листопада 1919 р. до Одеси була вислана нова делегація від Галицької армії [10, с. 282–284]. 17 листопада 1919 р. Галицька армія залишила українську територію. Катастрофа ставала невідворотною. Непорозуміння і недовіра урядів посилювалася. Українські Січові Стрільці, які мали захищати Диктатуру у Кам'янці, перейшли на бік С. Петлюри. 16 листопада 1919 р. румуни перевезли Є. Петрушевича і декількох старшин, а також автора спогадів через Дністер у Бессарабію, яка вже була під охороною їхніх військ [10, с. 314–326].

Серед причин поразки Української революції автор називає такі: неосвіченість у національно-державній душі інтелігенції (недостача почуття обов'язку, розуміння ваги історичної традиції, сильніших, працьовитих і витривалих індивідуальностей, цивільної відваги говорити відверто правду; відсутність діяльності на попередження загроз; безвідповідальність) [10, с. 332–333].

З пережитого О. Назарук робить висновок на майбутнє: влада у неспокійні часи повинна бути в руках однієї людини, немає значення військової чи цивільної, але однієї; різні партії при владі в такий час – це страшна річ, особливо, коли партії висувають неосвічених людей; військових ні під якими умовами і в жодному разі не допускати до політиканства, вони, втягнувшись в політику, погублять справу; злочин посилюють ті чесні й освічені та

чисті люди, котрі усуваються від політики, «бо вона брудна». У такій ситуації при владі опиняються недостойні, які добре забезпечують тільки себе, а не вирішують загальні справи; війну з чужими наїзниками на нашій землі потрібно вести безпощадно. Коли «безпощадність звернемо проти наїзників, припинимо ненависть між собою, а досі було навпаки» [10, с. 335–336].

У виданні Михайла Островерха, воїна Легіону Українського Січового Стрілецтва (УСС), Української Галицької Армії «Грозна калина: в Українських січових стрільців», описано складний шлях української визвольної боротьби з Росією і Польщею за Україну. Автор згадує події Першої світової війни, свою службу в лавах Українських січових стрільців. Його бойове хрещення сталося поблизу сіл Маловоди і Тудинки 1 листопада 1915 р. з російською армією. Бій УСС виграли, але М. Островерха потрапив до полону і лише у червні 1918 р. повернувся з неволі [11, с. 119]. На початку жовтня 1918 р. він знову опинився серед своїх у коші УСС, у курені, який складався переважно з воїнів, котрі повернулися з полону [12, с. 120].

Перебуваючи на Великій Україні, де правив Гетьман, автор «бачив там лад, спокій, військо стоїть на кордонах України; населення вільно їздить із місця на місце наїздами, купецтво, промисел починає оживати. ...Бентежили мій спокій оті «карательні отряди», той бойкот гетьманського уряду, що його проголосив Симон Петлюра й Тов. Ми, УСС, поминувши всякі між нами політичні переконання, були щасливі, що є рідна держава. Ми не були гетьманці, ми були державники...» [12, с. 123].

М. Островерха згадує повстання самостійної Західної Облaсті УНР. «Ніякого перевороту у Вижниці й не було – стояв же тут Кіш УСС. УСС спокійно і розважливо деяким зухвалим полякам зняли біло-червоні кокарди з їхніх блузок. Ми ж 100-ліття чекали на волю для жовто-блакитного кольору й тону! Стрілецтво у Вижниці й у Виженці мало одну-єдину ціль: самостійна держава України» [12, с. 129–130].

З березня 1919 р. Михайло навчається у старшинській школі. Після її закінчення він воював на більшовицькому фронті у групі «Схід» під командуванням отамана Ляєра, у Підволочиську і околицях. Згодом «служив у 10-тій бригаді, від Чортківської офензиви почавши і аж до її, 10-тої бригади, трагічного кінця, як і такого ж кінця усієї нашої Української Галицької Армії» [12, с. 132].

У другій своїй книзі «Блиски і темряви: 1918–1919–1920», яка побачила світ у Нью-Йорку 1966 р., М. Островерха описує революційну стихію на західних землях України весною 1918 р. Він аналізує усі найважливіші події революції: III Універсал, IV Універсал, Берестейський мир, Гетьманат. Детально розповідає про формування 10-ої бригади згідно з наказом штабу I Корпусу УГА [13, с. 53].

Згадуючи бої з поляками за Березовицю Велику, Тернопіль, за с. Тростянець Великий, с. Гнідаву, автор з сумом констатує, як у 1919 р. «Польщі Франція дозволила і допомогла сформувати в себе армію, що у значній мірі складалася з українців, колишніх вояків австрійської армії, що поверталися з полону, з Італії, додому. Їх завербували до польської армії Галлера, щоб іти битись у Галичині проти більшовиків. Поляки обманом пустили брата проти брата, аби лиш – ще й чужою силою – поставити свою перевагу» [13, с. 74].

М. Островерха детально описує початок серпня 1919 р., коли 10-та бригада просуваючись до Києва, поповнювала свої ряди молоддю, яка добровільно вливалася в Українську армію. Бригада координувала свої дії з Запорозькою Дивізією і Полком Чорних Запорожців. Спільними зусиллями вони успішно долали більшовицький опір. 6 серпня була здобута Вінниця. У наступі значну збройну допомогу надали селяни-повстанці, їх було понад три тисячі [13, с. 93].

У книзі також йдеться про терор, який чинила більшовицька армія і «Чека» щодо місцевих жителів.

Автор спогадів вважає, що він і його бойові товариші були «лише єдиний раз щасливі земним щастям: здобувши Київ!» 31 серпня 1919 р. Але це тривало недовго, адже від Броварів – Дарниці добровольча білогвардійська армія генерала Денікіна таємно увійшла у визволений від більшовиків Київ. На жаль, це сталося в результаті невмілої політики Українського уряду, який допустив такий розвиток подій. «Після 31 серпня 1919 р. ... прийшла сіра, понура, страшна дійсність: боротись на рідній Землі проти червоної Москви, проти білої Москви, проти свого ж, рідного народу» [13, с. 108]. М. Островерха з гіркотою пише, що українська людина побачила у вояку Української армії ворога, який стояв на заваді виконання більшовицьких лозунгів і розгорнула нищівну війну проти нього. Автор згадує про свою роботу у штабі 10-ої бригади про останній, трагічний, бій УГА із денікінцями під Жорнищами та фатальне і

непотрібне перемир'я з Денікіном. На його переконання, зненавиджений договір уряду ЗОУНР із Денікіном вніс багато деструктиву в ряди УГА. У цей час в УГА спалахнула пощесть тифу. У грудні 1919 р. залізниці майже не працювали. Фронт під Бердичевом був слабкий, більшовики його намагалися прорвати, а взаємне недовір'я і ворожнеча між денікінцями і воїнами УГА його послаблювали. У останню декаду грудня більшовики захопили Вінницю. І тут стався ще один удар, ще важчий, ніж під Жорнищами: угода уряду ЗОУНР з більшовиками [13].

Автор розповідає про те, як кіннота Котовського увірвалася в с. Нестерварку. Більшовики влаштували масштабні облави на селян-повстанців, розстрілювали галичан, яких упіймали, зруйнували міст між Тульчином і Нестерваркою. Під їх тиском більшість вояків УГА з групою генерала М. Омеляновича-Павленка відійшла в напрямку фронту на захід. До Тульчина увійшли поляки, вони роззброювали воїнів УГА та засиляли їх до Польщі в табори. Книга також містить відомості про здобуття Києва С. Петлюрою і поляками та залишення його внаслідок удару кінноти Будьонного з боку Коростеня–Житомира, про постійні зміни на фронті, погані для українців [13, с. 169–173].

Спогади М. Островерха дають можливість зрозуміти всю складність революційної доби, збагнути настрої воїнів Української армії та місцевого населення, дії вищих урядовців і військового командування, змушеного виробляти тактику у критичних умовах.

Книга Євгена Коновальця «Причинки до історії Української революції» побудована на великому масиві фактів, які «допоможуть історикові накреслити характеристику революційного часу й груп та осіб, які той час висунув». Відомий український діяч зосереджує свою увагу переважно на подіях, які або замовчувалися, або перекручувалися фахівцями. Він пише: «Як комендант С. С. і голова Стрільцької ради я мав можливість пильніше приглянутись цілості стрільцького життя й мав більше нагоди пізнати взаємини між нашою організацією та всім іншим революційним рухом тодішнього часу. Найбільшим нашим лихом є відсутність цілості архіву січових Стрільців. Віримо, що прийде час, коли й архівні документи побачать світ і будуть підтвердженням моїх заміток» [4, с. 3]. Є. Коновалець намагається спростувати численні міфи та плітки стосовно історії Січових Стрільців, якими він командував під час національно-виз-

вольних змагань 1917–1920 рр. Автор подає свій погляд на перебіг багатьох важливих та суперечливих подій того часу.

І. Паньків у спогадах «На панцирному потягу «Отаман Мельник» оприлюднює важливий джерельний матеріал, що допомагає нашим дослідникам у об'єктивному висвітленні героїчної доби в історії українства. У січні 1919 р. автор спогадів, стрілець скорострільної чоти 3-го полку Січових Стрільців був відряджений на панцерник «Отаман Мельник» для подальшої військової служби. Він описує важкі бої проти більшовиків у районі Чуднова та Старокосянтинова, детально характеризує команду панцерника, його озброєння та бойові маневри. Команда панцерника складалася з 30-х людей (10 гарматчиків та 18 обслуги скорострільів, комендант і заступник). На панцернику було дві гармати і 16 кулеметів, 8 кулеметів марки «Максим» і 8 ручних кулеметів «Льюїс». Як пише І. Паньків, панцерник не відповідав всім вимогам побудови панцерників, адже був виготовлений на скору руку, але все-таки був потужною бойовою одиницею. У книзі розкриваються неспокійні революційні часи в Україні: «фронт як такий, був відсутній, війна велася вздовж залізничних шляхів. Велику роль в особливостях такої війни відігравали панцирні потяги, які перші йшли на ворога, останні залишали станції, з яких відходили українські частини, затримуючи на собі всі атаки наступаючого ворога. Ворог усвідомлював значення панцирників, тому завжди всіма силами намагався захопити панцирник до своїх рук. Тому діяли «підривні відділи», завданням яких було підірвати залізничний шлях і здобути панцерник. Залога кожного панцерника воліла краще померти зі зброєю в руках, аніж піддатися ворогові» [14, с. 14].

Бронепотяг був знищений власною командою, коли потрапив в оточення біля станції Тарасівка на кордоні України з Румунією. Автор розкриває бойовий шлях команди панцерника і подає багато маловідомих фактів про перебіг революційних подій в Україні до 1920 р.

Книга «Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920 рр.» Осипа Станімира присвячена старшинам, підстаршинам і стрільцям П. Куреня 8-ої самбірської бригади, в якій служив автор та всім грядущим борцям за Українську державність. У роки Першої світової війни 1914–1918 рр. О. Станімир служив в австрійській армії, у лютому 1915-го потрапив до російського полону, після лютневої революції 1917 р. повернувся до Австрії,

воював на італійському фронті (поручник, сотник). Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. – сотник УГА. З грудня 1918 р. командував бойовою групою «Городок», пізніше — другим куренем 8-ї Самбірської бригади УГА.

Наприкінці серпня 1919 р. підрозділ О. Станімира одним з перших увійшов до Києва. На початку лютого 1920 р. поблизу Бірзула (тепер Котовськ, Одеської області) О. Станімир увійшов до складу армійського ревкому УГА, який розіслав галицьким частинам наказ про створення на їх базі підрозділів Червоної української галицької армії. Наприкінці квітня 1920 р. бригада О. Станімира намагалася приєднатись до Армії УНР, але була оточена і роззброєна польськими військами. Разом з невеликим підрозділом комбриг прорвався до армії генерала М. Омеляновича-Павленка. У своїй книзі він критично оцінює поразку визвольних змагань 1917–1920 рр., виокремлює три найсвітліші події Української революції: 1 листопада 1918 р. у Львові; 22 січня 1919 р.; 31 серпня 1919 р. Усі три перемоги були зведені нанівець, на думку Станімира, в результаті слабкої і невідповідної підготовки [18, с. 8–9].

Досвід Української революції 1917–1921 рр., на думку автора, переконує, що легше державу здобути, ніж її утримати. Держава це організація найвищого ступеня, яка має об'єднувати не лише свої партії чи групи, але й етнічно чужі елементи, що входять до її складу. Для утримання і закріплення державності вкрай необхідні два головні чинники – правопорядок і сильна дисциплінована армія для оборони того правопорядку всередині і назовні [18, с. 185–186].

Військовий діяч, військовий історик і педагог, генерал-хорунжий Армії УНР Всеволод Петрів у своїх «Споминах...» висвітлює період Гетьманату, деталізує всі складнощі співжиття з німцями, настрої місцевого населення, добровільну допомогу села, бої під Лозовою та Понятином, похід Української армії на Крим, зустріч з австрійськими галицькими частинами та російським відділом полковника Дроздовського, конфлікт з німецько-австрійським командуванням, детально розповідає про татарський уряд, бої та перетрактації з севастопольською залогою, про вихід Української армії з Криму. «Спомини з часів Української революції (1917–1921)» охоплюють перебування армії в околицях Мелітополя, перехід до Олександрівська та зустріч з Українськими Січовими Стрільцями [16].

Михайло Шкільник у своїх споминах «Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках»

відтворює доленосні для України події революції 1917–1921 рр. Цю книгу автор видав у Торонто в 1971 р., а в Україні вона була перевидана у 2016-му у видавництві «Кліо» [19].

Як тогочасний урядовець, автор подає своє бачення революційних подій, аналізує їх та намагається знайти причини поразки визвольних змагань. На його думку, однією з них є дискредитація української ідеї П. Скоропадським, який під вивіскою «Українська Держава» готував відновлення «єдиної і неподільної» Росії. Автор, як колишній працівник Міністерства зовнішніх справ, аналізує, оцінює і переоцінює події, діячів і концепції українських визвольних змагань, виявляючи себе справжнім громадянином. Показує складний процес пробудження нації, порізненої, але відчайдушної і жертвовної.

Період Гетьманату бачиться авторові найтемнішою сторінкою історії Української революції. Вважає, що «рік 1917 застав українство неприготованим до творення державності». Але ці уроки не пропали марно, їх засвоєння є гарантом майбутніх перемог і звершень у розбудові держави Україна [19, с. 5–10].

Розглянувши мемуарні видання, які зберігаються у фонді відділу зарубіжної україніки, можна констатувати, що їх автори виконали свій моральний обов'язок, залишивши сучасникам і прийдешнім поколінням роздуми про Українську революцію 1917–1921 рр. Спогади і роздуми становлять досить помітну частку документів, присвячених боротьбі за українську державність. Серед цього масиву джерел є, безумовно, й такі, що не позбавлені тенденційності, висвітлюють події з погляду свого персонального або вузькогрупового бачення. Водночас, роль спогадів у розвитку історичної пам'яті українського народу є надзвичайно важливою. В умовах радянської дійсності, визвольні змагання українства висвітлювалися лише в негативному світлі, а вченим діаспори доводилося досліджувати історичні події й процеси без доступу до архівів і рукописних фондів.

Отже, мемуарна література діаспори була і залишається цінним джерелом осягнення історії України буремної доби, хоча й представляє особистісний погляд на події. Історики України, зокрема післяреволюційного періоду, мали змогу реконструювати хід подій лише з періодичних видань, збірників документів та інших матеріалів, які друкувалися у Радянському Союзі. Учасники визвольних змагань, які опинилися на Заході в якості політичних емігрантів, написавши і видав-

ши свої спогади, змогли передати атмосферу й подробиці тих часів, оприлюднити альтернативний погляд на Українську революцію. На жаль, майже вся діаспорна література упродовж десятиліть була недоступна з відомих причин як широким колам читачів, так і науковцям.

100-літній ювілей Української національної революції 1917–1921 рр., який українство відзначає в не менш революційних умовах утвердження Української держави і становлення української політичної нації, спонукає до нових пошуків джерел її вивчення і осмислення. Важливим, і на сьогодні ще недостатньо вивченим, залишається значний масив видань, що представляють собою спогади, наукові дослідження політичних емігрантів – учасників визвольних змагань початку ХХ ст., в яких знаходимо особистісний погляд на перебіг революції, інформацію про суспільне, політичне життя різних верств населення в різних регіонах України, їх ставлення до революційних подій і участь у цих подіях.

Бібліографічні посилання

1. Андрієвський В. З минулого (1917 рік на Полтавщині). Нью-Йорк : Говерля, [1921]. Т. 1. Ч. 1. 209 с.
2. Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за Державу 1917–1966. [б. в.], 1966. 221 с.
3. Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. Вінніпег : Видавнича Спілка Тризуб, 1967. 526 с.
4. Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. Вид. 2-ге. [б. м.] : Накладом Проводу Українських Націоналістів, 1948. 47 с.
5. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Із шкiцями. Львів; Нью-Йорк : Червона калина, 1960. 440 [15] с.
6. Лотоцький О. Симон Петлюра як політик і державний муж. Париж; Лондон : Соборна Україна, 1951. 77 с.
7. Мазепа І. Огнева проба : українська політика і стратегія в добі Зимового походу 1919–1920. Прага : Колос, 1941. 96 с.
8. Мазепа Ісаак. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. Прага : Пробоєм, 1943. 231 с.
9. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій Альбертський Університет, 1985. 416 с.
10. Назарук О. Рік на Великій Україні : конспект споминів з української революції. Відень : Вид. «Укр. Прапор», 1920. 344 с.
11. Олійник П. Листопадовий зрив : постановня Української Держави на західних землях в Листопаді 1918 року. Прага : Пробоєм, 1941. 19 с.
12. Островерха М. Блиски і темряви: 1918–1919–1920. Нью-Йорк, 1966. 208 с.
13. Островерха М. Грозна калини: в українських січових стрільців. Нью Йорк, 1962. 132 с.
14. Паньків І. На панцирному потягу «Отаман Мельник»: (Спогади з 1918–1919 років). Вінніпег, 1954. 56 с.
15. Пастернак Є. Україна під большевиками (1919–1939): Спроба іст. студії. Торонто : Євшан-зілля, 1979. 314 с.
16. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921). Ч. I : До Берестейського миру. Львів : Червона Калина, 1927. 180 с.
17. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921). Ч. III: Від Кримського походу до гетьманського перевороту. Львів : Червона Калина, 1930. 164 с.
18. Станімир О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920. Торонто : [б. в.], 1966. 192 с.
19. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках: Спомини і роздуми. Торонто : [б. в.], 1971. 366 с.

References

1. Andriievskiy, V. (1921). Z mynuloho (1917 rik na Poltavshchyni) [From the past (1917 in Poltava region)]. New York: Hoverlia [in Ukrainian].
2. Artiushenko, Yu. (1966). Podii i lyudy na moiemu shliakhu borotby za Derzhavu 1917-1966 [Events and people in my way of the combat for state in 1917-1966]. [n. p.] [in Ukrainian].
3. Kedrovskiy, V. (1967). 1917 rik. Spohady chlena Ukrainskoho viiskovoho heneralnoho komitetu i tovarysha sekretaria viiskovykh sprav u chasi Ukrainkoi Tsentralnoi Rady [The year 1917. The memoirs of a member of the Ukrainian Military General Committee and a secretary for Military Affairs in the time of the Ukrainian Central Rada]. Winnipeg: Vydavnycha Spilka Tryzub [in Ukrainian].
4. Konovalets, Ye. (1948). Prychynky do istorii Ukrainkoi revoliutsii [Causes to the history of the Ukrainian revolution]; vyd. 2-he. [n. p.]: Nakladom Provodu Ukrainskykh Natsionalistiv [in Ukrainian].
5. Kuzma, O. (1960). Lystopadovi dni 1918 r. Iz shkitsamy [November days of 1918. With schematic maps]. Lviv; New York: Chervona Kalyna [in Ukrainian].
6. Lototskyi, O. (1951). Symon Petliura yak polityk i derzhavnyi muzh [Simon Petliura as a politician and a state man]. Paris; London: Soborna Ukraina [in Ukrainian].
7. Mazepa, I. (1941). Ohneva proba: ukrainska polityka i stratehiia v dobi Zymovoho pokhodu 1919-1920 [Fire test: Ukrainian politics and a strategy along the days of the Winter campaign of 1919-1920]. Prague: Kolos [in Ukrainian].
8. Mazepa, Isaak. (1943). Ukraina v ohni y buri revoliutsii 1917-1921 rr. [Ukraine in the fire and storm of the 1917-1921 years of revolution]. Prague: Proboiem [in Ukrainian].
9. Maistrenko, I. (1985). Istoriia moho pokolinnia. Spohady uchashnyka revoliutsiinykh podii v Ukraini [History of my generation. Memoirs of a participant of the revolutionary events in Ukraine]. Edmonton: Kanadskiy Instytut Ukrainskykh Studii Albertskiy Universytet [in Ukrainian].
10. Nazaruk, O. (1920). Rik na Velykii Ukraini: konspekt spomyniv z ukrainskoi revoliutsii [The year in the Great Ukraine: A memoir of the Ukrainian Revolution]. Vienna: Vyd. «Ukr. Praporu» [in Ukrainian].
11. Oliinyk, P. (1941). Lystopadovyi zryv: postannia Ukrainkoi Derzhavy na zakhidnykh zemliakh v Lystopadi 1918 roku [A breakdown in november: the rise of the Ukrainian State on the western lands in November 1918]. Prague: Proboiem [in Ukrainian].
12. Ostroverkha, M. (1966). Blysky i temriavy : 1918-1919-1920 [Gloss and darkness: 1918-1919-1920]. New York [in Ukrainian].
13. Ostroverkha, M. (1962). Hrozna kalyny: v ukrainskykh sichovykh striltsiv [A guelder rose bunch of the Ukrainian Sich Riflemen]. New York [in Ukrainian].

14. Pankiv, I. (1954). Na pantsyrnomu potiahu «Otaman Melnyk»: (Spohady z 1918-1919 rokov) [At the armored train «Otaman Melnik»: (Memoirs from 1918-1919 years)]. Winnipeg [in Ukrainian].
15. Pasternak, Ye. (1979). Ukraina pid bolshevykamy (1919-1939): Sproba ist. studii [Ukraine under bolsheviks (1919-1939): an attempt of a historical study]. Toronto: Yevshan-zillia [in Ukrainian].
16. Petriv, V. (1927). Spomyny z chasiv ukrainskoi revoliutsii (1917-1921). Ch. I : Do Beresteiskoho myru [Memorials from the time of the Ukrainian revolution (1917-1921). Part I : To the Brest Peace]. Lviv: Chervona Kalyna [in Ukrainian].
17. Petriv, V. (1930). Spomyny z chasiv ukrainskoi revoliutsii (1917–1921). Ch. III : Vid Krymskoho pokhodo do hetmanskoho perevorotu [Memorials from the time of the Ukrainian Revolution (1917-1921). Part. III : From the Crimean campaign to the Hetman's coup]. Lviv: Chervona Kalyna [in Ukrainian].
18. Stanimyr, O. (1966). Moia uchast u vyzvolnykh zmahannakh 1917-1920 [My participation in the liberation struggles of 1917–1920]. Toronto: [n. p.] [in Ukrainian].
19. Shkilnyk, M. (1971). Ukraina u borotbi za derzhavnist v 1917-1921 rokakh: spomyny i rozдумы [Ukraine in the struggle for statehood in 1917-1921 : Memoirs and thoughts]. Toronto: [n. p.] [in Ukrainian].

Tetiana Antoniuk,

Doctor of History, Head of the Foreign Ukrainica department, Vernadsky National Library of Ukraine

THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917-1921 IN THE MEMOIRS OF THE REPRESENTATIVES OF A POLITICAL EMIGRATION

Individual titles of dissertation memoirs about the revolutionary events in Ukraine in 1917–1921, which are stored at the Foreign Ukrainica department's fund of the Book Science Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine, are analyzed. Memories and reflections of the active participants in the liberation struggles, who, following the revolution, became political emigrants in different countries of the world, are an important source to explore the theme, revealing the fundamental differences between the Ukrainian and Russian revolutions and emphasizing its state-building nature. The analysis of diaspora memoirs reveals a vision of the events by its participants who were involved in installing the models of national statehood generated by revolutionary events: democratic, conservative, left-democratic and liberal-democratic.

The comprehension of the sources of the Ukrainian revolution created in the diaspora makes it possible to revive the objective history of Ukraine, provides it with exemption from ideological myths. It has been observed that the diaspora's memoir publications devoted to the national liberation struggle of Ukrainians of 1917-1921 are an important background for further presentation of the history of the Ukrainian revolution of the first quarter of the twentieth century. These publications contain significant factual material that enables an opportunity for further thorough reveals of the course of revolution, thereby to establish new names of the combatants for nationhood, to discover their full life paths.

K e y w o r d s: diaspora, the Foreign Ukrainica department of the Book Science Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine, the Ukrainian revolution of 1917–1921, memoir book editions, political emigration, foreign researchers.

Стаття надійшла до редакції 12. 03. 2018 р.